

жақындығы, үйлестігі, мазмұнда толық аша біліп, маңызды көркемдегіш-бейнелегіш құралға айналдыра алуында.

Тарыққандық-ау –

Таптырмасыңды білсем де табынатыным.

Зарыққаным-ау –

Жақтырмасыңды білсем де сағынатыным. [2,225]

Бұл шумақтағы ырғақтық сабақтастықтар бес және он үш буынды өлшемдерге негізделеді. Бұл тармақтар сабақтастығы алдыңғы өлеңдегі сабақтастыққа керісінше құрылады. Бес тармақты тармақтар алдыңғы, он үш буынды өлшемдер соңғы позицияны алады. 1-2 тармақтар бір ырғақтық-синтаксистік, семантикалық құрылымдар. Бұл құрылымдар морфологиялық тұлғалануы, синтаксистік құрылысы, ырғақтық-интонациялық жүйесінің барлық деңгейінде симметриялық қатарлар түзеді. Ақын өлеңіндегі ұзынды-қысқалы тармақтардың сабақтастығынан үзіліс пайда болып, ол өлеңдегі сезім бастауын арттырып, өлеңге ерекше лиризм дарытады.

Ақын Бақыт Беделхен ұзынды-қысқалы өлеңдер сабақтастығын күрделендіре түседі, ұзын, көп-буынды өлшем өрнегі - 6+3+5 болса, қысқа тармақ дәстүрлі сегіз буынды өлшемнің 3+2+3 өрнегі.

Қасиетті мынау қазақтың далаларында

Қараша үйлер көшетін...

Жатырдан көшкен жалғанның жағалауында

Бала сәбилер өсетін...[3,9]

5-13 буынды ырғақтық бірліктердің шегі нақты, әрі айқын. 5 буынды тармақтар, 13 буынды тармақтар өзара толымды дыбыстық үндестікте. Ақын ешбір өлеңін бір ғана ырғақтық-интонациялық құрылыммен кестелемейді. Екінші шумақ ырғағынын 13-8-13-5 сипатта түзілуі алғашқы шумақтың мазмұндық ерекшелігіне сай құрылғандығын, шумақтағы ойдың дамуына сай ырғақты да өрістетіп отыратындығын көрсетеді.

Тарих, сені оқымаймын мен енді.

Жерідім.

Уай, не берді, қу жаным не берді.

Өлі күн.

Мен емеспін Римді өртеп баяғы,

Өрге шапқан өктем кеп.

Рим түгілі аяғы,

Айтқан сөзім Алматыға өткен жоқ. [2,279]

11-3-11-3, 11-7-11-7, 11-7-7-11 бұл сабақтастықтар еркін, толқынды үйлесімді мәнер туғызады. 4 және 3 буынға негізделген ырғақтар өзара еркін араласатын жеке бірліктер екендігін жан-жақты дәлелдейді. 11, 7 буынды өлшемдер өзгертуге болмайтын дербес құрылымдар емес. Ақын өлеңіндегі бұл құрылымдардың еркін араласуы 11, 7 буынды өлшемдердің 3, 4 буынға негізделген құрылымдар екендігін айғақтайды. Аралас буынды ырғаққа негізделген шумақтағы тармақтар өзара *абаб* шалыс ұйқас ретімен үндеседі. Тармақтағы буын сандарында үлкен айырмасы бар өлеңдер шалыс ұйқас ретімен үндесуі ырғақтық-интонациялық жүйенің күрделілігінен туындайтын қажеттілік.

Қазіргі қазақ өлеңінде Қасымның он буынды өлең өлшемі дәстүр дәрежесіне көтеріліп, қазақ поэзиясында жаппай үрдіс алып, құрылымдық жүйе ретінде кең қолданысқа енді. Қазіргі поэзияның көрнекті өкілдері Ұ.Есдәулет, Б.Қошым-Ноғай, Е.Раушанов, Г.Салықбай өлеңдерінде Қасымның он буынды өлшем мен жеті-сегіз буынды өлшемдер сабақтастығына құрылған ырғақтық-интонациялық жүйесі үлкен орын алған. Г.Салықбай өлеңдеріндегі төменгі шумақтар соның айғағы.

Жылады жаздың жапырақтары,

Құлады бірі шашыма.

Адамның көп қой ақымақтары,

Мен емес, соңы, басы да...[4,49]

Бұл шумақтарда 10 және 8 буынды ырғақтық бірліктердің келісті, еркін, толқынды үйлесімін көруге болады. Е.Раушановтың алғашқы кезең ізденісін “Ақ жаңбыр” және “Мен осынау жүрегіммен”, “Солмашы, жауқазыным”, “Дария жақтан көтерілгенде” өлеңдерімен бастайды. Бұл өлеңдерде 10-8 буынды ырғақтар өзара шалыс ұйқаспен, жүйелі алмасып толқынды әуенмен тербеледі. Осындай сұлу ырғақтық келісім Қасым Амонжолов өлеңдерінде алғаш кездесіп, Е.Раушанов, Г.Салықбай, Б.Қошым-Ноғай сияқты қазіргі қазақ ақындарының шығармашылығының құрылымдық жүйесінің негізгі өрнектерінің біріне айналған.

Он және сегіз, он және жеті буынды өлшемдер сабақтастығы Ұлықбек Есдәулет шығармашылығынан да ырғақтық-интонациялық жүйе ретінде арақидік көрініп қалады. «Грамматика» өлеңінде он бір буынды өлшем мен 7-8 буынды өлшемдер сабақтастығына құрылған шумақтар ұшырасады. Байбота Қошым Ноғай өлеңдерінің де көпшілігі осы сабақтастық арқылы өріліп, келісті, толқынды мәнер тудырады.

Ақын Байбота сабақтастықтағы өлшемдерді түрлендіріп, он бір және тоғыз буынды өлшемдердің арасын жалғап, тұтас ырғақтық-интонациялық жүйе жасайды.

Кейде қырға// іңірде //жалғыз бардым,

Сыңсытып// сыбызғы //даусын.

Бозбала боп, // көзінен// бал қыздардың

Бір кезде шық //үздім-ау шын.[5, 230]

Алғашқы шумақта он бір буынды өлшемнің 4+4+3 өрнегі мен 3+3+3 тоғыз буынды өлшем өрнегінің сабақтастығына құрылған. Шумақтағы 1-2, 3-4 тармақтар бір ырғақтық-интонациялық бірлік қана емес, күрделі синтаксистік, семантикалық құрылым да. Бұл ырғақ сабақтастығынан туындайтын мәнер салмақты, толқынды болғанмен, 10-7 буынды өлшемдер сабақтастығынан туындайтын мәнердей келісті емес.

Ақын Б.Беделханда дербес ырғақтық-синтаксистік және семантикалық біртұтас құрылымдарды тасымалдауы арқылы өзгеше ырғақтық - интонациялық жүйе жасаудың тың үлгілері көп. Бақыттың түрленуші өлшем ретінде көп пайдаланатын өлшемі - он үш буынды.

Арманнан//3

Адасып қалып, // ақ сайтанменен// алданған,-13

Басымыздағы //бақты үзіп алған// жандармыз-13
Жақсылық// іздеп// жалғаннан. -5 [3,41]

Ақын он үш буынды өлшемдерді түрлендіру арқылы өлең интонациясын құнарландырады. Шумақтарда өзара ұйқасушы дыбыстық үндестіктердің барлығы - үш буынды болғандықтан өлең интонациясы шымыр, толқынды және келісті. «Түсімде» өлеңінде он үш буынды өлшемдердің 3-10-13-8 ырғақ жүйесін жасайды.

Түсімде

Күллі күрсіністердің ішінде,

Күсни-хат жазып құлазып отыр екенмін.

Кұсаға күпті пішінде. [3,7]

«Түсімде» өлеңінде ақын ойының барлығын түсінде көргендей етіп құрып, болашақты барлап бағады. Тас құдайларға табынып, мүсінге айналған адамдар, ішіндегісін айта алмай тілін тістеген өзегі өртенген қалпын, бір уыс топырақ таба алмай, ауасы да, суы да, өлуге у да жоқ бетон қалаларды көрсету арқыл адамзаттың алдағы күндеріне сәуегейлік айтқандай. Мұнда біртұтас ырғақтық-синтаксистің құрылымды 3-10 буынды тармақтарға тасымалдау құбылысы ішкі ұйқас арқылы жасалады. Үш буынды *түсімде* деген бунақ соңғы *ішінде* деген сөзбен ұйқасып, тұтас құрылым екіге жіктеледі.

Он үш буынды өлшем сегіз және бес буынды өлшемдерге ажыратылып, екі тармаққа тасымалданып берілуі Ұ.Есдәулет шығармаларынан да үлкен орын алған үрдіс.

Даланы\ көр де \ бізді көр -8

Телқоңырдаймыз,-5

Ешқашан\ біздер\ тұмсықты\ желге\

бұрмаймыз.-13

Ақын Ұ.Есдәулет бір ғана өлшемді тасымалдаудың түрлі позициясын жасай отырып, кез-келген өлеңінің ішкі тақырыптық-мазмұндық жүйесіне орай түрлендіре беруге болатын мол мүмкіндігін көрсетті. Қазіргі қазақ өлеңінде жиі қолданылатын сабақтастықтар қатарына тоғыз буынды өлшем мен алты буынды өлшемнің сабақтастығы енеді. Гүлнәр Салықбайдың «Жан кетті жоғары» өлеңінде осы өлшемдер біртұтас жүйеге еніп, толқынды, келісті салмақты мәнерге негіз болады.

Жан кетті// жоғары

Беймәлім// айналып// соғары.

Төменде //адастым,

тамыры// қажады //ағаштың.

Сонда да //келмейді// жақ ашқым...

Өзіме...//өзіме// обалым. [4,21]

Келесі шумақтарда олардың сабақтасуы өзгеше позицияда көрінеді. Сондай-ақ дербес алты буынды, тоғыз буынды құрылымды ақын ішкі мазмұндық жүйенің тербелісіне қарай жіктерге бөліп, оларды тасымалдап, түрлі тармақтарға қондырып, шумақтың интонациясын құнарландыра түседі.

Ақын Ұ.Есдәулет «Ескі қаламен қоштасу» өлеңінің ырғақтық-интонациялық негізін 1-2 тармақта тоғыз буынды, ал 3-4 тармақтарда алты буынды өлшемдер құрайды. Тоғыз буынды өлшем өрнегі 3+3+3 болса, алты буынды өлшем кестесі - 3+3. Лирикалық кейіпкердің қоштасу сәтіндегі монтаны

мұны соңғы алты буынды тармақтарда тереңдей түсуін ырғақтық-интонациялық өрісін өзгерту арқылы көрсетеді.

Бақытты сәттей боп қас-қағым,

Алматым, сенде өтті жас шағым.

Ұмытпас мені де,

Медеуім, Тастағым. [6,71]

Шумақтардағы тоғыз буынды тармақтардың ырғақтық-интонациялық, мағыналық, экспрессивті-эмоционалдық өрісі алты буынды тармақтарда жаңа арна табады, яғни ақын өлеңнің ішкі мазмұнына сай ырғағын, мәнерін өзгертеді. Келесі шумақта тақ тармақтар 3+3, жұп тармақтар үш буынды өрнектермен беріліп, тармақтардың буын сандары қысқара түседі. Мұнда 1-2, 3-4 тармақтар біртұтас ырғақтық-интонациялық, ырғақтық-синтаксистік құрылымдар. Бұл шумақтың мәнері салмақты, жатық өрбиді.

Ал Гүлнәр Салықбайдың келесі бір өлеңінде тоғыз буынды өлшемнің 4+4+1 өрнегін жасау арқылы өз өлеңінің ойы мен сезіміне үйлес өрнек табады. «Айналамда аңыраған жел» деген өлеңінің негізі тоғыз буынды өлшемнің аса сирек кездесетін өрнегі 4+4+1.

Мені ұшырған//бақыт, әлде //сор

Токтата алмай //ешбір темір//тор

Құлау үшін// кетіп барам-көр... [4,54]

Тоғыз буынды өлшемнің 4+5 өрнегін бес буынды бунақты 4+1 етіп жіктеу арқылы, семантикалық бірліктерді осылай құру арқылы жаңа ырғақ жүйесін жасаған. Мұнды соңғы бір буынды сөздерге ерекше логикалық екпін түсіп, оқшау айтылады. Дауыс ырғағындағы мұндай көтеріңкі леп өлеңнің ішкі сезім-түйсігінен тамыр тартып отыр. *Жел-өл-кел, сор-тор-көр, құн-шын-түн* деген үш шумақтың ұйқас негіздері болатын сөздердің семантикалық, эмоционалдық салмағы күшті. Ырғақты 4+1 етіп құруы, яғни сабақтасушы бунақтардың арасындағы буын сандарының айырмашылығының күшті сезілуі интонацияны шарт үзіп, кілт тоқтатқандай әсер етіп, соңғы бір буынды сөздің оқшаулығы ерекше сезіледі. Ол лирикалық кейіпкердің жүрегіндегі ашу, ыза, реніш сияқты сезімдер арпалысын дәл жеткізуге орайлас құрылған. Айтатын ойды аз сөзбен, қажетті эмоциялық күймен, өзіндік қайталанбас мәнерімен жеткізу бұл Гүлнәр өлеңдерінің мінезі.

1. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы.-Алматы, Ғылым, 1973
2. Раушанов Есенғали. Бозаңға біткен бозжусан. – Алматы: Раритет, 2006- 384 б.

2. Беделханов Бақыт. Көкемарал. Өлеңдер.- Астана: Елорда, 2001-88б.

3. Салықбай Гүлнәр. Аспандағы аңсарым. – Алматы: Жалын, 2001-144б.

4. Қошым-Ноғай Байбота. Тәңір таразысы. Өлеңдер, балладалар, рубаилар, сонеттер.- Алматы: Жазушы, 2005 – 408б.

4. Есдәулет Ұ. Заман-ай. Өлеңдер.- Астана: Елорда, 2000-88б.

В статье определяются новые ритмические комбинации в стихах современных поэтов и раскрывается их роль в обогащении интонационного строя поэтической речи.

In article are defined new rhythmic combinations in verses of modern poets, and their role in enrichment an intonational system of poetic speech reveals.

М. И. Уюкбаева, Е. А. Ломова

КОНТРОВЕРЗА В СКАЗКАХ Р. КИПЛИНГА «КОШКА, ГУЛЯВШАЯ САМА ПО СЕБЕ» И С.Я. МАРШАКА «КОШКИН ДОМ»

Контроверза (разногласие, спор) [1] имеет сюжетообразующее значение в сказках Р. Киплинга «Кошка, гулявшая сама по себе» и С.Я. Маршака «Кошкин дом». Именно с помощью контроверзы в этих произведениях строятся композиция и сюжетная линия, коллизия. Контроверза здесь служит определению главных идей на основе контраста различных мнений персонажей. Так, например, в сказке Киплинга «Кошка, гулявшая сама по себе», разногласие есть и среди самих животных, и между людьми и животными. Кошка спорит с каждым из диких животных, осуждает их и высмеивает. Ее не устраивает тот образ жизни, который выбрали другие дикие животные, ставшие домашними, служа людям. Эгоизм кошки не позволял ей опускаться до их уровня слуг человеческих. Кошка предпочитает оставаться свободной от обязательств и самой диктовать условия своего пребывания в человеческом жилище. Оставшись одна в дикой природе, она невольно тянется к людям и бывшим диким собратям, но ее не столько тяготит одиночество, сколько она хочет занять достойное положение в более лучшем жизненном пространстве, коим является дом людей. Именно ее независимость и любовь к свободе толкают ее на спор со всеми.

В отношении Кошки Киплинг использует самые яркие эпитеты, преувеличивающие свойства ее характера, например, дикость и свободолюбие: «Но самая дикая была Дикая Кошка – она бродила где вздумается и гуляла сама по себе» [2]. Но вместе с тем Кошка была также и самой умной и осторожной. Она всякий раз отказывалась от приглашений Пса, Коровы, Коня составить им компанию и присоединиться к ним на пути в человеческое жилье. И если первоначально все они воспринимали Женщину и Мужчину как врагов, то Кошка никогда, в отличие от них, не стала считать тех своими друзьями. Поэтому Кошка, как сказал Пёс, не стала и животным, прирученным людьми, товарищем. Ее главный принцип – ни к кому не привязываться и ни от кого не зависеть, не терять свободы передвижения.

Кошка сразу определила, что именно Женщина превратила Пещеру в уютное жилье. Поэтому именно с ней, хранительницей очага, Кошка вступила в переговоры, вернее стала спорить и выиграла спор, давший ей возможность посещать Пещеру когда ей вздумается и при этом получать еду.

Женщина, считавшая себя умной, уступила Кошке под напором обстоятельств, проиграла спор и вынуждена была принять условия Кошки, пережившей ее. Но при этом Женщина не чувствовала себя проигравшей, так как получала определенную пользу от Кошки, которая могла унять и успокоить плачущего ребенка. Кошка проявила недюжинную

находчивость, сообразительность, выдержку, прежде чем вступить в спор с женщиной о своих правах.

От Летучей Мыши Кошка узнавала новости и выбрала подходящее время для исполнения своих планов. Например, что Младенчик нравится Женщине, а ему, в свою очередь, нравится все «мягкое и гладкое». Именно из-за Младенчика Женщина оказалась в невольном плену у Кошки, которая с самого начала диктовала свои условия всем и добила желаемого.

Контроверза имеется и в самом характере Кошки, которая, с одной стороны, всякий раз подчеркивает, что она свободна («брожу, где вздумается и гуляю сама по себе» [3]), а с другой стороны – не желает остаться одна в диком лесу и стремится в дом людей. Разумеется, Кошка желает оставить за собой право свободного посещения человеческого жилища и право на получение еды от людей. Кошку задевает, что Женщина так умна, что смогла переманить на свою сторону и заставила себе служить диких зверей. Кошка старается доказать, что она умнее Женщины. И с этой целью начинает с ней спорить. Кошку подзадоривает отказ Женщины, заявившей: «Ты, из Дикого Леса Дикая Тварь, ступай себе в лес подбродь» Мне больше не надо ни слуг, ни друзей». Конечно, это не могло не задеть Кошку, поэтому она в свойственной ей манере контроверзы, заявила в ответ: «Я не друг и не слуга. Я, Кошка, хожу где вздумается и гуляю сама по себе, и вот мне вздумалось прийти к тебе в Пещеру» [4]. Кошка как бы постоянно ищет тех, с кем бы поспорить. Это своеобразная форма ее существования и самоутверждения. Тут возникает своеобразный парадокс. Кошка все время подчеркивает свое право «ходить самой по себе», но вместе с тем ищет общества других живых существ. И видимо ей это нужно для того, чтобы постоянно подчеркивать свое превосходство не только над другими, но и себе доказать свою независимость. И, получается, что контроверза – это ее постоянное состояние; она спорит с собой и с другими. Это свойство ее характера, требующего противостояния.

Кошка не брезгает любыми средствами для достижения своих целей. В том числе и грубой лезть. Например, чтобы получить разрешения войти в Пещеру, она называет Женщину «умницей и красавицей». Психологический расчет Кошки оказался верным: Женщина легко поверила словам Кошки, льстившим ее самолюбию.

Кошка сохраняет к Женщине презрение и всегда настроена к ней враждебно, называя ее: «Мой Враг, Жена моего Врага!» [5]. И при этом выражает ей недоверие, призывая в свидетели Занавеску, Огонь, Молочные Крынки.

Кошка демонстрирует свое превосходство над Женщиной и в умении обращаться с Младенцем, заставить его смеяться и заснуть. Она умеет быть полезной, не унижаясь и соблюдая свои интересы, ради которых она и вступила в спор с Женщиной. Причем каждую свою победу она закрепляет как бы навсегда, например: «Ты снова похвалила меня, и вот я здесь у теплого очага, и отсюда не уйду вовеки веков» [6]. То есть Кошка как бы работает на вечность, она устраивает будущее всех своих потомков, которые придут ей на смену.

Кошка спасает Женщину от Мышки, вырвав последнюю похвалу, но Женщина предупреждает, что это был лишь договор между ними обеими: «О Кошка! Ты разумна, как человек, но помни: договор наш был заключен, когда не было дома ни Пса, ни Мужчины; не знаю, что скажут они, как вернуться домой» [7]. Но Кошка выразила свое отношение к Псу и Мужчине следующим образом: «Мне бы только местечко в Пещере и три раза в день побольше белого парного молока, и я буду очень довольна. Никакие Псы, никакие Мужчины меня не касаются» [8]. Женщина должна была признать Мужчину умнее Кошки, потому что он собирался ее терпеть только при условии ее полезности, то есть если она будет ловить Мышей. А иначе он будет швырять в нее тяжелые предметы. Но Кошка хоть и согласилась с мужчиной, но и тут не обошлось без свойственной ей контроверзы, заявив, что она гуляет сама по себе. И в споре с Псом Кошка настояла на своей свободе передвижения. Дух противоречия, который постоянно движет Кошкой и является постоянным побудительным мотивом, заставляет ее общаться с окружающими только в идее контроверзы. Если Кошка и соглашается с кем-нибудь, то только под сильным давлением, уступает силе, но всегда напоминает всем о своей независимости, которая нужна ей, как воздух. Кошка всякий раз пыталась убедить прежде всего саму себя в своей независимости, следуя за Псом, Лошадью, Коровой, направлявшихся к людям: «Почему бы мне не пойти туда и не посмотреть, как и что? Ведь я пойду по своей собственной воле» [9]. Это, безусловно, также и ее любопытство, которое она стремится удовлетворить, а увиденное пытается обернуть в свою пользу, не теряя своей свободы. Ради собственной выгоды Кошка даже готова пойти на определенные уступки в своем споре со всеми.

Именно в споре обнаруживаются характер и устремления Кошки. И в споре Кошка приходит к соглашению со своими Врагами. Более того, она больше узнает о себе и о своих возможностях. Видимо, одиночество в известной мере тяготит Кошку и она ищет общество живых существ, будь то люди или животные. Просто она считает себя умнее всех, поэтому старается получить в жизни как можно больше благ для себя и своих будущих потомков, которых постоянно упоминает в своих спорах.

Киплинг показал в этом произведении, что истина и существующий миропорядок родились

именно в споре главных героев друг с другом и с собой.

Контроверза в этой сказке является формой общения между персонажами, а также способом их самовыражения, самопознания и самоутверждения. Контроверза тут имеет свой особый ритм отрицания: Кошка каждый свой монолог начинает со спора со всеми героями сказки.

Контроверза в данной сказке, безусловно, является способом познания мира и себя в том числе. Кошка именно находясь в разладе, разногласии с другими героями, узнает их интересы и устремления, соизмеряя их со своими. И таким образом, контроверза для Кошки является и своеобразной защитой, возможностью осмыслить происходящее и сделать выводы, а затем принять решение, найти способ выживания в неблагоприятных условиях. Стало быть, в этом смысле контроверза у Кошки – это проявление осторожности как возможности сохранения жизни и будущих поколений своего потомства.

Контроверза для Кошки это также и проявление снисходительности к другим, с ее точки зрения, более глупых созданий. А стало быть, и высокомерности и презрения к тем, кто сразу перешел на службу к людям, да и к самим людям тоже. Для Кошки контроверза является также образом мысли и образом жизни. Она все осмысляет только в процессе спора и все время находится в состоянии разногласия со всем в мире. Договор и необходимость ему подчиняться – это насилие над ее свободолюбивой натурой, потому что ее не устраивает имеющийся миропорядок и грядущие перемены. Однако, она придерживается контроверзы как константы.

Контроверза в «Кошкином доме» С. Маршака меняется в зависимости от ситуации: сначала главная героиня находится в конфликте с племянниками, не желая им помогать. Ее внутренний протест против необходимости ухаживать за бедными родственниками выливается в то, что она игнорирует их. Кошка не может понять: почему она, такая успешная, богатая, беззаботная должна заботиться об обездоленных и бездомных. Именно ее красивый и комфортабельный дом наполняет кошку гордостью за себя. И в ее жизни нет места убожеству и нищете. И ее нутро восстает против жалких котят. Сначала сама с собой, а потом уже и при других. Ей нужно восхищение и уважение окружающих, более удачливых соседей. Именно их общества она жаждет, не подозревая, что новый этап контроверзы у нее будет с каждым из них. Кошка остро переживает пренебрежение к себе со стороны тех, кого она считала своими друзьями и привечала у себя. Кошкин дом стал центром контроверзы сначала с племянниками, которых она не желала впускать в свой прекрасный дом, а потом и с ее мнимыми друзьями. Кошкин дом манил к себе всех, став объектом зависти и восхищения.

В статье «О сказках Пушкина» в книге «В начале жизни» говорится «Маршак отмечал особен-